

УДК 376.5:378:616.89

НАДІЯ КІНДРАЧУК, доктор історичних наук, професор, фахівець
(консультант) Комунальної установи "Інклюзивно-ресурсний
центр Івано-Франківської міської ради"
ORCID ID 0000-0001-7505-0668
nadia_kindrachuk@ukr.net

ОЛЕНА БУДНИК, доктор педагогічних наук, професор, професор
кафедри початкової освіти та освітніх інновацій Прикарпатського
національного університету імені Василя Стефаника
ORCID ID 0000-0002-5764-6748
olena.budnyk@pnu.edu.ua

КАТЕРИНА ФОМІН, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент
кафедри англійської філології Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
ORCID ID 0000-0001-6005-7357
kateryna.fomin@pnu.edu.ua

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В ЕПІЦЕНТРІ ЗМІН: МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

NADIYA KINDRACHUK, Doctor of Historical Sciences, Professor,
specialist (consultant) of the Municipal Institution "Inclusive
Resource Center of the Ivano-Frankivsk City Council"
OLENA BUDNYK, Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor,
Professor of the Department of Primary Education and Educational
Innovations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
KATERYNA FOMIN, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor
of the Department of Foreign Languages, Vasyl Stefanyk
Precarpathian National University

INCLUSIVE EDUCATION AT THE EPICENTER OF CHANGE: MENTAL HEALTH OF STUDENTS IN A TIME OF WAR

У статті обґрунтовано виклики, з якими стикається освітянська спільнота у професійній підготовці майбутніх фахівців в умовах воєнного стану. Значна увага приділена проблемі створення безпечного інклюзивного освітнього середовища для студентів з особливими освітніми потребами (ООП), які часто є більш вразливими до стресових ситуацій. Інклюзивну освіту потрактовано як важливий чинник підтримки та адаптації студентів в кризових ситуаціях. Здійснено аналіз актуальної наукової літератури, що дозволило визначити основні чинники впливу війни на ментальне здоров'я учасників освітнього процесу. Сучасні українські університети презентовано як

простір академічного зростання, психолого-педагогічного супроводу та підтримки студентів у кризових умовах (війни). Представлено дані опитування здобувачів вищої освіти, що допомогло виявити їхній реальний емоційно-психологічний стан, а також потреби у психологічній підтримці. Результати дослідження підтверджують високий рівень тривоги, стресу та психоемоційного виснаження серед студентства, адже постійні повітряні тривоги, обстріли, новини з фронту та поєднання навчання з волонтерською або військовою діяльністю створюють значне навантаження на психіку. На основі отриманих даних, у статті представлено стратегії для створення безпечного та підтримувального інклюзивного освітнього середовища, зокрема підвищення психологічної

стійкості студентів з інвалідністю в умовах кризи, розвиток навичок саморегуляції та забезпечення доступу до кваліфікованої психологічної допомоги. Матеріали статті можуть бути корисними для педагогів, психологів, адміністрації закладів вищої освіти та всіх, хто залучений до організації інклюзивного освітнього процесу в кризових умовах.

Ключові слова: інклюзивна освіта, ментальне здоров'я, війна, безпечне освітнє середовище, студенти з особливими освітніми потребами, психологічна стійкість.

Summary. The article substantiates the challenges faced by the educational community in the professional training of future specialists in a state of war. Significant attention is paid to the problem of creating a safe, inclusive educational

environment for students with special educational needs (SEN), who are often more vulnerable to stressful situations. Inclusive education is interpreted as an important factor in supporting and adapting students in crisis situations. An analysis of current scientific literature was carried out, which made it possible to determine the main factors of the war's impact on the mental health of educational process participants. Modern Ukrainian universities are presented as spaces for academic growth, psychological and pedagogical support, and student assistance in crisis conditions (war). The results of a survey of higher education students are presented, which helped to identify their real emotional and psychological state, as well as their needs for psychological support. The research results confirm a high level of anxiety, stress, and psycho-emotional exhaustion among students, as constant air raid sirens, shelling, news from the front, and combining studies with volunteer or military activities create a significant mental burden. Based on the data obtained, the article presents strategies for creating a safe and supportive inclusive educational environment, including increasing the psychological resilience of students with disabilities in a crisis, developing self-regulation skills, and ensuring access to qualified psychological assistance. The materials of the article can be useful for educators, psychologists, higher education institution administrators, and all those involved in organizing the inclusive educational process in crisis conditions.

Key words: inclusive education, mental health, war, safe educational environment, students with special educational needs, psychological resilience.

Мета: обґрунтувати виклики, з якими стикається освітянська спільнота у роботі зі студентами (у т. ч. з ООП), в умовах воєнного стану; 2) здійснити аналіз наукової літератури з теми дослідження; 3) за результатами опитування здобувачів вищої освіти виявити їхній емоційно-психологічний стан, представити деякі стратегії щодо створення безпечного

інклюзивного освітнього середовища задля підвищенню психологічної стійкості та збереження ментального здоров'я в умовах кризи.

Постановка проблеми в загальному викладі. Сучасні університети дедалі частіше стають простором академічного зростання та підтримки студентів у кризових умовах. Російсько-українська війна, що змінила соціальний, культурний і психологічний ландшафт України, поставила освіту в новий контекст: з одного боку, зберігається потреба у високій якості навчання та академічних стандартів, а з іншого – на перший план виходить питання ментального здоров'я студентів, зокрема з особливими освітніми потребами (ООП). Інклюзивна освіта за таких умов - це не лише про фізичну доступність і рівні можливості для кожного учасника освітнього процесу (Main et al., 2016), а передусім про створення психологічного комфорту й безпечного підтримувального середовища для кожного (Piekariski et al., 2025). Університети опинилися в епіцентрі змін: вони мають адаптувати освітні програми, розширювати систему психологічної допомоги, формувати культуру взаємної підтримки й толерантності (Vasianovych & Budnyk, 2024). Тому тема взаємозв'язку інклюзивної освіти й ментального здоров'я студентів в умовах війни набуває особливої актуальності, оскільки стосується не лише окремих осіб з інвалідністю в умовах кризи, а й розвитку вищої освіти та майбутнього суспільства в цілому.

Аналіз досліджень і публікацій. Концепція інклюзії сьогодні є невід'ємною частиною освітнього процесу в багатьох країнах (Hendricks, 2010; Holc et al., 2025; Main et al., 2016). Створення інклюзивного середовища в закладі освіти часто вимагає значних зусиль для інтеграції, що може викликати додатковий стрес як у студентів з інвалідністю, так і в їхніх ровесників із типовим розвитком. Якщо до цього додати травматичний досвід війни, потреба у спеціалізованій психологічній підтримці стає особливо важливою (Rembierz, 2023). Не випадково спостерігається

підвищена увага вчених до психічного здоров'я молоді (Dewa et al., 2018; Stuart, 2006). Особливе занепокоєння викликають проблеми ментального благополуччя (Sovold et al., 2021), яке щороку погіршується під впливом епідемій, воєн, соціальних конфліктів, булінгу чи кібербулінгу, обмежених матеріальних ресурсів та інших несприятливих чинників (Ferrara et al., 2018; Nazaruk et al., 2024; Spangler, 1993).

Серйозні психічні розлади (СПР) – це стани, що істотно виснажують когнітивні функції, поведінку та здатність людини до повсякденного життя (Dewa et al., 2018). До таких розладів належать депресія, біполярний розлад та психотичні стани (Vancampfort, 2015). За даними Фонду психічного здоров'я, половина випадків психічних порушень виникає до 14 років, що означає їхній тривалий вплив на подальше життя людини, а 20% підлітків щорічно стикаються з проблемами психічного здоров'я (Breaking the Stigma..., 2025). До групи психологічно вразливих людей належать особи зі слабким фізичним здоров'ям або імунітетом, схильні до нав'язливих станів чи емоційної нестабільності. У віковій групі 16–24 років (за даними дослідження Dewa et al., 2018), поширеність психотичних розладів протягом року становить 0,5%, тоді як біполярний розлад трапляється у 3,4% випадків. Ця тенденція є типовою для багатьох країн Європи та Північної Америки.

Приміром, в Англії кількість дітей, яким потрібна спеціалізована допомога через тяжкі психічні розлади, зросла на 77%. Викладачі (вчителі) можуть опинитися в ситуації, коли необхідно звернутися до відповідних служб захисту або фахівців з психічного здоров'я для надання спеціалізованої допомоги в освітньому закладі. В усіх інституціях є чітка інструкція, як діяти, якщо виникають підозри щодо серйозних психічних проблем у студентів чи колег, щоб надати деякі види фахової допомоги. Це також стосується інституцій, де учні та персонал можуть отримати поради й підтримку з питань психічного здоров'я (Breaking the Stigma..., 2025).

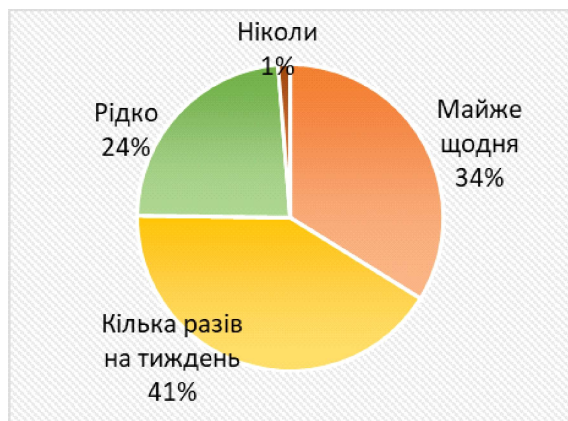

Рис. 1. Стан тривожності студентів за даними самооцінки

Ресурс: Власна розробка.

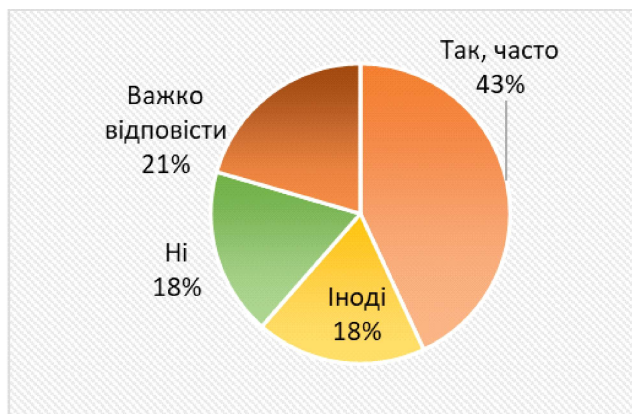

Рис. 2. Симптоми емоційного вигорання студентів (за даними опитування)

Ресурс: Власна розробка.

У наукових публікаціях учені стверджують про вплив стигми (а вона часто трапляється в інклюзивному середовищі) на процес загального самопочуття людини. За Р. Corrigan (2004), стигма є не просто індивідуальною упередженістю, а соціально сконструйованим явищем, оскільки часто "народжується" в освітньому середовищі щодо неприйняття різноманітності, зокрема в інклюзивній основі (PiekarSKI et al., 2025). Тому питання стоїть про боротьбу зі стигмою, тобто про прийняття нейро-різноманіття (Cook, 2024). У цьому руслі варто згадати процеси стигматизації, які мають місце у різних установах. Приміром, дослідження засвідчують, що люди з інвалідністю, зокрема аутизмом, частіше стикаються з проблемами працевлаштування (Holc et al., 2025). Відповідно відсутність будь-якої підтримки у суспільстві негативно впливає на їхнє здоров'я (Corrigan, 1998; Corrigan et al., 2014; Eisenberg et al., 2009), якість життя, самооцінку тощо (Hendricks, 2010).

Кризові ситуації також призводять до зниження психологічної стійкості професіоналів, зокрема вигорання педагогів (викладачів), котрі працюють з дітьми та родинами, що пережили травми війни (Budnyk & Sajdak-Burska, 2023). Це не меншою мірою стосується фахівців інклюзивної освіти (PiekarSKI et al., 2025). Тому вкрай важливо зосередитися на

психологічному, емоційному, духовному та моральному благополуччю студентів (Palahniuk & Fomin, 2023).

Результати нашого опитування, яке проведене у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника у лютому 2025 року, показали деякі емоційно-психологічні переживання студентів і зниження рівня їхнього ментального здоров'я через реалії воєнного стану в країні (рис. 1, 2).

На запитання "Як часто протягом останнього місяця Ви відчували підвищену тривожність?" третина опитаних, тобто 31,6%, зізналися, що за наявних умов (війни) майже щодня відчують негативні емоції, переживання, стресові ситуації; 38,9% – кілька разів на тиждень і ще 22,1% – важко відповісти.

Близько половини опитаних студентів (48%) зазначили, що у кризових ситуаціях у них виявляються симптоми емоційного вигорання; ще 28% вказали, що час від часу відчують подібний стан, здебільшого фізичне та розумове виснаження через тривалий стрес. За словами респондентів з ООП, це негативно впливає на освітній процес: знижується рівень концентрації, погіршується якість виконання завдань, іноді з'являється дистанціювання від одногрупників чи викладачів (Budnyk, 2024).

Подальші запитання анкети стосувалися емоційного та психологічного

стану здобувачів вищої освіти упродовж останніх місяців, у період війни. Найчастіше вони, серед яких також були особи з ООП, відзначали відчуття постійної небезпеки, страх за власне життя та життя близьких, втрату інтересу до звичних занять, безсилля та пригніченість (Rembierz, 2023). Четверть опитаних (25%) підкреслили, що їхній стан у цей час переважно характеризується апатією, сумом і втратою мотивації. Ще 16% пов'язували свій емоційний стан із тривогою і страхом, які супроводжуються постійним відчуттям небезпеки. Близько 15% респондентів мають злість, роздратування, напруженість у спілкуванні та конфліктність, а приблизно стільки ж – труднощі з плануванням майбутнього, невпевненість і відчуття невизначеності. Окрім того, частина студентів вказала на проблеми з навчанням: складність у засвоєнні нової інформації, знижену концентрацію і труднощі з виконанням академічних завдань.

Для вивчення доступності психологічної допомоги і ресурсів у час війни, респондентам поставили запитання: "Чи маєте Ви доступ до психологічної підтримки (онлайн або офлайн)?" Результати показали, що лише 1,23% студентів регулярно користуються послугами психолога, 39,75% підтвердили, що мають доступ до підтримки, але наразі не відчувають у ній потреби. Більше третини опитаних (32,38%) вважають, що у

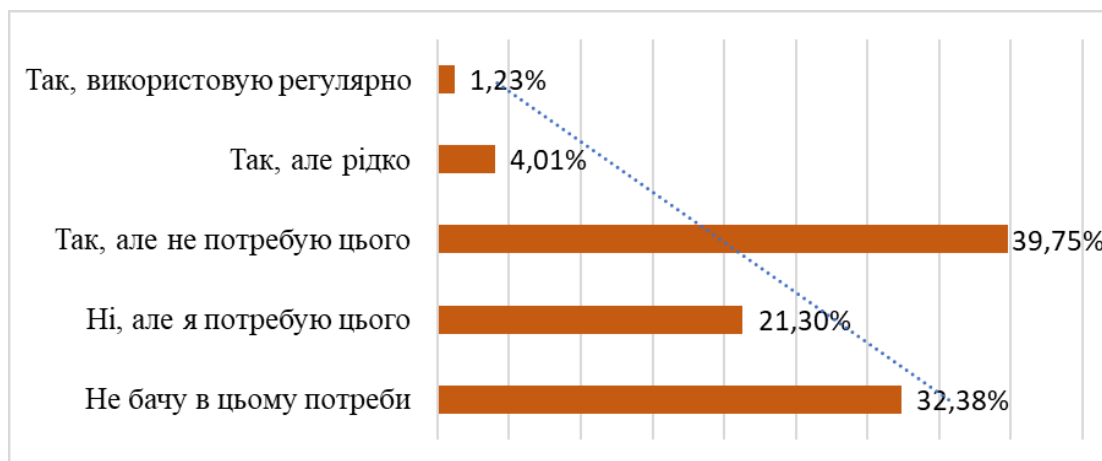

Рис. 3. Статистика звернень за психологічною допомогою серед студентів, які перебувають у кризових ситуаціях

Ресурс: Власна розробка.

їхньому віці звернення до психолога не є необхідним, навіть попри кризові обставини. Натомість 21,3% респондентів усвідомлюють власну потребу у фаховій допомозі, але з певних причин не мають змоги її отримати.

На рис. 4 подано дані щодо адаптованості (відповідності) організації навчального/робочого процесу до умов війни з урахуванням психологічних потреб студентів (викладачів). Із усіх респондентів тільки 13,1% відповіли "так", майже третина (36,1%) стверджують про часткову адаптацію, і практично стільки (15,6%)

ж дали відповідь "ні".

Відкрите запитання анкети стосувалося рефлексій про те, що найбільше допомагає зберегти ментальне здоров'я студентам і викладачам під час війни. Відповідно на ці питання ми отримали відповіді, які можна систематизувати за блоками.

1. Більшість студентів, у т.ч. з ООП, зауважили, що під час війни порушується нормальний ритм життя, і всі відчувають психоемоційні травми. Тому одне із найважливіших завдань – це повернути стабільність, відчуття, що життя триває, відновити за можливості контроль за своїми дія-

ми і вчинками, тобто відчуття нормальності, а не хаосу і безсилля (Frankl, 1967). Тому під час війни усім здебільшого хочеться дотримуватися звичного графіку навчання, роботи та відпочинку, тобто чіткого розкладу занять, екзаменів (у тому числі в дистанційному чи змішаному форматі), позааудиторної роботи, щоб сфокусувати увагу на звичних завданнях, а не на тривожних новинах.

2. Спілкування та відчуття приналежності до спільноти університету є потужним інструментом підтримки. Значна кількість респондентів вказали на необхідності обговорення проблем, реалізації спільних проєктів з одногрупниками чи викладачами, іншими працівниками закладу освіти. Це певним чином знижує відчуття самотності для студентів з інвалідністю та допомагає зрозуміти свої переживання. Крім того, важливо об'єднати зусилля всього персоналу заради перемоги – волонтерство, допомога іншим, зокрема внутрішньо переміщеним особам, є мотиватором і допомагає боротися з почуттям безсилля, долати власні психологічні травми.

3. Доступ до ресурсів та самодопомога – це третій інформаційний блок, на який вказала частина опитаних студентів українських університетів. У час військово-політичної кризи в країні (і це закономірно) студентство як прогресивна частина сус-

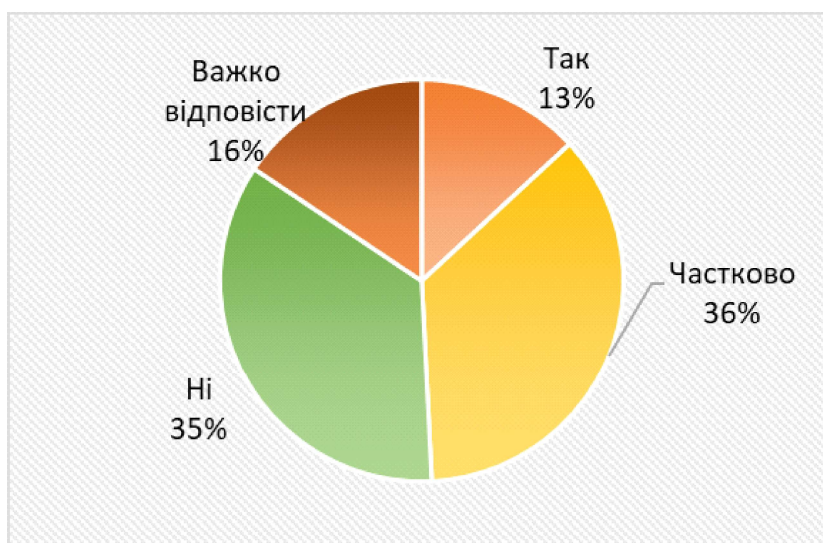

Рис. 4. Адаптація освітнього процесу університету до психологічних потреб (за даними опитування студентів)

Ресурс: Власна розробка.

пільства цікавиться останніми новинами, подіями, які часто є негативними і відповідно впливають на психологічне самопочуття. Тому важливим є навчитися обмежувати споживання новин та відмовлятися від постійного моніторингу соціальних мереж, щоб уникнути інформаційного перевантаження. Водночас в інтернет-середовищі (і не тільки) можна знайти різноманітні техніки саморегуляції (медитація, фізична активність, творчість) й методики психотерапії, часто є доступ до кваліфікованих психологів, створюються групи підтримки.

Таким чином, поєднання відчуття стабільності, соціальної підтримки та взаємодії, доступу до інструментів для самодопомоги тощо дає змогу зберегти ментальне здоров'я учасників освітнього процесу в умовах війни. Це дуже важливо в інклюзивному освітньому середовищі, де згадані вище виклики є більш відчутними.

Результати дослідження дали змогу окреслити важливі кейси щодо ментального здоров'я майбутніх фахівців (у т.ч. з інвалідністю) під час війни (Budnyk, Okliievych, Smoliuk et al., 2024), яка спричиняє низку негативних наслідків для психіки (Bushkin et al., 2021). Через постійні повітряні тривоги, обстріли та новини з фронту, українські студенти перебувають у стані хронічного стресу. Як зазначають Chaudhuri et al. (2021), це спричиняє тривогу та страх, що негативно впливає на здатність зосередитись на навчанні, а також викликає розлади сну. Стрес безпосередньо шкодить когнітивним функціям, що ускладнює засвоєння нової інформації (Amaral et al., 2017). Через це виникає гостра потреба у психологічній підтримці для поліпшення ментального здоров'я не лише студентів, а й викладачів, які також переживають подібні стресові ситуації (Galson, 2009). Виявлені стани тривожності в осіб з ООП можуть мати довготривалий характер і важко піддаватися подоланню, що може створювати значні труднощі (Sereda, 2022). Це сприяє формуванню як позитивних, так і негативних рис: агресія, соціальна ізоляція, емоційна залежність

та дезадаптація, у т.ч. в освітньому процесі. Хоча стан тривожності може бути тимчасовим і послаблюватися при зменшенні загрози, для його подолання часто потрібна психологічна підтримка (Galson, 2009), а іноді й медичне втручання (Vancampfort et al., 2015).

Важливим чинником, який гальмує процес професійної підготовки у закладі вищої освіти осіб з інвалідністю, найбільшою мірою є втрата відчуття безпеки та стабільності. Адже зміщення звичного способу життя, невизначеність щодо майбутнього (як власного, так і країни) призводять до зниження мотивації та апатії молодих людей, котрі хочуть мріяти і будувати плани на перспективу для свого розвитку. Тут також йдеться і про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти (для дистанційного, змішаного чи очного навчання), яке є визначальним для психологічного комфорту (Wass, & Golding, 2014; Nazaruk et al., 2024).

Отож, психоемоційне виснаження, викликане війною, негативно впливає на ментальне здоров'я здобувачів вищої освіти. Багато українських студентів і студенток, включаючи осіб з інвалідністю, поєднують навчання з волонтерством, допомогою родичам або навіть військовою службою. Таке посилене навантаження на тлі нестабільної безпекової ситуації призводить до емоційного вигорання та значного психологічного дискомфорту. Як згадувалося вище, дієвим чинником для поліпшення ментального благополуччя здобувачів вищої освіти є, окрім іншого, соціальна взаємодія, інтеграція в громаді і т.п. Відтак, приміром, перехід на дистанційне навчання чи вимушена міграція в інші регіони країни чи за кордон обмежують ці соціальні контакти, котрі є надзвичайно важливими для молоді. Це ще більше посилює почуття самотності та тривоги. Тому дієвим аспектом діяльності різнопрофільних фахівців є виокремлення методів для зміцнення стресостійкості молодих людей, котрі здобувають професію, а також всього персоналу.

Висновки та перспективи по-

дальших досліджень. Професійна підготовка майбутніх фахівців під час війни потребує системного та гуманістичного підходу. Збереження психологічного здоров'я студентів – це інвестиція в майбутнє, адже саме вони будуть відновлювати та розбудовувати Україну після перемоги. Значну увагу варто приділити особам з ООП, котрі значно складніше переживають травми війни. Освітні заклади, викладачі та самі студенти повинні об'єднати зусилля, щоб подолати ці виклики, створити атмосферу підтримки, стійкості та відкритого діалогу (Fomin, 2024). Тому навіть в умовах кризи необхідно плекати покоління професіоналів, здатних успішно реалізувати себе та зберегти (відновити) ментальне благополуччя. Для викладачів університету варто виокремити й упроваджувати стратегії стресостійкості й необхідні інструменти для боротьби зі страхом, тривожністю, забезпечити психологічний супровід (за потреби), формувати активну підтримувальну спільноту для волонтерства, професійного зростання, особистісного самоствердження, а також опанування інноваційними стратегіями роботи в умовах інклюзії тощо.

Серед виокремлених рекомендацій, які допоможуть подолати травму і зміцнити стресостійкість в умовах кризових ситуацій, – створення центрів психологічної підтримки, упровадження курсів з психологічної стійкості, організація груп взаємодопомоги особам з ООП, надання доступу до віддалених консультацій, інтеграція практик для зняття стресу в освітній процес університету, забезпечення відповідними електронними ресурсами і цифровими інструментами тощо.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у вивченні динаміки адаптації студентів із числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО) до нового навчального, соціального і професійного середовища; ефективності наявних програм підтримки, адаптованих до умов війни, і методик роботи з особами з інвалідністю; міждисциплінарних підходів, що поєднують психологічну, соціальну та академічну підтримку для здобувачів

освіти, а також виявлення довгострокових наслідків травматичного досвіду війни й інклюзивного навчання на ментальне здоров'я молодих людей, їхній вплив на майбутнє працевлаштування та соціалізацію.

REFERENCES

- Amaral, A. P., Soares, M. J., Pinto, A. M., Pereira, A. T., Madeira, N., Bos, S. C., Marques, M., Roque, C., & Macedo, A. (2017). Sleep difficulties in college students: The role of stress, affect and cognitive processes. *Psychiatry Research*, 260, 331–337. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/29227897>
- Breaking the Stigma: How Teachers Can Support Children's Mental Health in the Classroom. (2025). Teaching Personnel Ltd. 02 January 2025. [Accessed 17 June 2025]. <https://www.teachingpersonnel.com/tp-posts/2025-1/breakingthestigma>
- Budnyk, O. (2024). Problems of Professional Activity of Teachers Working with Students with Disabilities: Challenges of the Russian-Ukrainian War. In O. Budnyk & S. Sydoriv (Eds.), *The Space of Inclusive Education: Voices from Ukraine and Beyond* (pp. 272–281). BRILL. https://doi.org/10.1163/9789004688131_029
- Budnyk, O., & Sajdak-Burska, A. (2023). Pedagogical Support for Ukrainian War-Affected Children: Future Teachers' Readiness to Work in Crisis. Comparative Analysis of Research Results in Ukraine and Poland. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 10(3), 16–31. <https://doi.org/10.15330/jpnu.10.3.16-31>
- Budnyk, O., Okliievych, N., Smoliuk, S., Yemchuk, O., & Fomin, K. (2024). Mental health during wartime. The Ukrainian case in the 21st century: on the increase of anxiety among students and teachers. *Health Problems of Civilization*. <https://doi.org/10.5114/hpc.2024.144677>
- Bushkin, H., van Niekerk, R., & Stroud, L. (2021). Searching for meaning in chaos: Viktor Frankl's story. *Europe's Journal of Psychology*, 17(3), 233–242. <http://dx.doi.org/10.5964/ejop.5439>
- Chaudhuri, S., Muhonen, H., Pakarinen, E., & Lerkkanen, M. K. (2021). Teachers' Focus of Attention in First-grade Classrooms: Exploring Teachers Experiencing Less and More Stress Using Mobile Eye-tracking. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 66(6), 1076–1092. <https://doi.org/10.1080/00313831.2021.1958374>
- Cook, A. (2024). Conceptualisations of neurodiversity and barriers to inclusive pedagogy in schools: A perspective article. *Jorsen*, 24(3), 627–636. <https://doi.org/10.1111/1471-3802.12656>
- Corrigan, P. (1998). The impact of stigma on severe mental illness. *Cognitive and Behavioral Practice*, 5(2), 201–222. [https://doi.org/10.1016/S1077-7229\(98\)80006-0](https://doi.org/10.1016/S1077-7229(98)80006-0)
- Corrigan, P. (2004). How stigma interferes with mental health care. *American Psychologist*, 59(7), 614–625. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.7.614>
- Corrigan, P., Druss, B. G., & Perlick, D. (2014). The impact of mental illness stigma on seeking and participating in mental health care. *Psychological Science in the Public Interest*, 15(2), 37–70. <https://doi.org/10.1177/1529100614531398>
- Dewa, L. H., Cecil, E., Eastwood, L., Darzi, A., & Aylin, P. (2018). Indicators of deterioration in young adults with serious mental illness: A systematic review protocol. *Systematic Reviews*, 7(1), Article 123. <https://doi.org/10.1186/s13643-018-0781-y>
- Eisenberg, D., Downs, M. F., Golberstein, E., & Zivin, K. (2009). Stigma and help seeking for mental health among college students. *Medical Care Research and Review*, 66(5), 522–541. <https://doi.org/10.1177/1077558709335173>
- Ferrara, P., Ianniello, F., Villani, A., & Corsello, G. (2018). Cyberbullying a modern form of bullying: Let's talk about this health and social problem. *Italian Journal of Pediatrics*, 44, Article 14. <https://doi.org/10.1186/s13052-018-0446-4>
- Fomin, K. (2024). Educational Dialogue: Several Aspects of Enhancing Preservice Teachers' Reflective and Proactive Readiness for Teaching Practice. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 11(1), 59–71. <https://doi.org/10.15330/jpnu.11.1.59-71>
- Frankl, V. E. (1967). *Psychotherapy and existentialism: Selected papers on logotherapy*. New York: Simon & Schuster.
- Galson S. K. (2009). Mental health matters. *Public health reports (Washington, D.C.: 1974)*, 124(2), 189–191. <https://doi.org/10.1177/003335490912400202>
- Holc, S., Yailian, A., Pernon, E., & Baghdadli, A. (2025). Barriers and facilitators to achieving employment in mainstream settings in adults with autism spectrum disorder without intellectual developmental disorders: A scoping review. *L'Encephale*, 51(1), 67–73. <https://doi.org/10.1016/j.encep.2024.02.012>
- Hendricks, D. (2010). Employment and adults with autism spectrum disorders: Challenges and strategies for success. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 32 (2010), 125–134. <https://doi.org/10.3233/JVR-2010-0502>. <https://worksupport.com/documents/JVRautismHendricks.pdf>
- Main, S., Chambers, D. J., & Sarah, P. (2016). Supporting the transition to inclusive education: teachers' attitudes to inclusion in the Seychelles. *International Journal of Inclusive Education*, 20(12), 1270–1285. <https://doi.org/10.1080/13603116.2016.1168873>
- Nazaruk, S., Budnyk, O., Ruszkowska, M., Dabrowska, I., Sokolowska, B., & Tkachuk, T. (2024). Opening Polish schools to Ukrainian refugee children and providing them with spiritual support: Survey results. *Religions*, 15, 651. <https://doi.org/10.3390/rel15060651>
- Palahniuk, M., & Fomin, K. (2023). Development of the World View and Values of Technical University Students in the Context of Spiritual and Moral Education. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 10(1), 99–107. <https://doi.org/10.15330/jpnu.10.1.99-107>
- Piekarski, G., Budnyk, O., & Fomin, K. (2025). Promoting Inclusion and Diversity: a Pathways to Preparing Future Teachers (Insights from Ukraine and Poland). *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 12, 1 (Mar. 2025), 80–95. <https://doi.org/>

10.15330/jpnu.12.1.80-95

Rembierz, M. (2023). Face of the child as an icon of the victims of dehumanization and bestiality: At the root of pedagogical concern for the fate of the child and the endangered identity of children in a situation of wartime aggression and confrontation of ethno-cultural differences. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 10(3), 61–74. <https://doi.org/10.15330/jpnu.10.3.61-74>

Sereda, O. (2022). Features of metacognitive beliefs of adolescents with a high level of personal anxiety. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 6(52), 18–22. <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2022.268177>

Spielberger, C. D. (2013). Conceptual and methodological issues in anxiety research. In C. D. Spielberger (Ed.), *Anxiety: Current trends in theory and research* (Vol. 2, pp. 481–493). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-657402-9.50013-2>

Spangler, D. L., Simons, A. D., Monroe, S. M., & Thase, M. E. (1993). Evaluating the hopelessness model of depression: Diathesis-stress and symptom components. *Journal of Abnormal Psychology*, 102(4), 592–600. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.102.4.592>

Sovold, L. E., Naslund, J. A., Kousoulis, A. A., Saxena, S., Qoronfleh, M. W., Grobler, C., & Munter, L. (2021). Prioritizing the mental health and well-being of healthcare workers: An urgent global public health priority. *Frontiers in Public Health*, 9, 679397. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.679397>

Stuart, H. (2006). Media portrayal of mental illness and its treatments. *CNS Drugs*, 20(2), 99–106. <https://doi.org/10.2165/00023210-200620020-00002>

Vancampfort, D., Stubbs, B., Mitchell, A. J., De Hert, M., Wampers,

M., Ward, P. B., Rosenbaum, S., & Correll, C. U. (2015). Risk of metabolic syndrome and its components in people with schizophrenia and related psychotic disorders, bipolar disorder and major depressive disorder: A systematic review and meta-analysis. *World Psychiatry*, 14(3), 339–347. <https://doi.org/10.1002/wps.20252>

Vasianovych, H., & Budnyk, O. (2024). Pragmatism in Philosophy of Inclusive Education. In O. Budnyk & S. Sydoriv (Eds.), *The space of inclusive education: Voices from Ukraine and beyond* (pp. 22–34). BRILL. https://doi.org/10.1163/9789004688131_004

Wass, R., & Golding, C. (2014). Sharpening a tool for teaching: the zone of proximal development. *Teaching in Higher Education*, 19(6), 671–684.

Стаття надійшла 10.06.2025 р.

